

DIE KAAPSE SAMELEWING TEEN DIE EINDE VAN DIE KOMPANJIESBEWIND

In hierdie artikel word probeer om 'n beskrywing te gee van die bevolkingsgroepe aan die Kaap en hul onderlinge verhoudinge teen ongeveer 1795, net voor die koms van die Britte, wat dié verhoudinge ingrypend verander het.

A. BEVOLKING VAN DIE KAAPKOLONIE

Teen die einde van die agtiende eeu het die Kaapkolonie se bevolking uit tussen 60 000 en 70 000 siele bestaan. Hiervan was ongeveer 25 000 slawe, 14 000 Hottentotte en 22 000 Christene van wie ongeveer 20 000 Blankes was.¹ Daarbenewens het ook onbekende getalle Boesmans en Bantoes hulle in die noordelike en oostelike dele van die kolonie onderskeidelik bevind.

B. GEBIED EN BEWONING DAARVAN

Teen 1795 was daar nog geen noordgrens vir die kolonie vasgestel nie. Die Blankes het gewoon oor 'n gebied wat van die Koussie (Buffels)-rivier in die noordweste tot die Nuweveldberge in die sentrale noorde en die Tarka- en Bamboesberge in die noordooste gestrek het. Die oosgrens het geloop langs die Tarkarivier en Baviaansrivier tot waar hulle in die Groot-Visrivier vloei, en het daarvandaan laasgenoemde rivier tot in die see gevolg.²

Hierdie gebied van ongeveer 110 000 vierkante myl was in vier distrikte verdeel.³ Die oppervlakte en bevolkingsamestelling van die onderskeie distrikte was soos volg: Die Kaapse distrik het 'n oppervlakte gehad van ongeveer 14 000 vierkante myl, met 'n bevolking van 6 261 Christene (van wie 5 543 Blankes en 718 Nie-Blankes was) en 11 891 slawe. Dis distrik Stellenbosch se oppervlakte was 40 000 vierkante myl, en die bevolking het uit 7 256 Christene, 10 703 slawe en 5 000 Hottentotte bestaan. Die distrik Swellendam het ongeveer 17 500 vierkante myl beslaan, en daar was 'n bevolking van 3 967 Christene en 2 196 slawe. Ongeveer 500 Hottentotte het in die distrik in diens van koloniste gestaan. Ten slotte was daar die distrik Graaff-Reinet met 'n oppervlakte van ongeveer 38 500 vierkante myl en 'n bevolking van 4 262 Christene, 964 slawe en 8 947 Hottentotte.⁴

Benewens Kaapstad, met ongeveer 1 000 woonhuise en 'n bevolking van 5 500 Blankes en 10 000 Nie-Blankes, was die enigste ander noemenswaardige plekke die sendinginstituut Baviaanskloof, waar voor die einde van die eeu reeds meer as 'n duisend Hottentotte gebly het, en die

1. J. Barrow: *Travels into the Interior of Southern Africa*, II, p. 83.
2. Vgl. S. D. Naudé: *Kaapse Plakkaatboek*, V (Proklamasie, 14/7/1798), pp. 138-139; P. J. van der Merwe: *Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie (1657-1842)*, p. 161. Dit is nie duidelik waarom die Baviaansrivier ook by die grensomskrywing ingesluit word nie aangesien dit parallel met die Tarkarivier loop.
3. Bereken met planimeter op grond van kaartskaal.
4. J. Barrow: *Travels into the Interior of Southern Africa*, II, pp. 25-26, 52, 66-67, 73-74, 81-83.

landdrossetels Stellenbosch met ongeveer 70 huise, Swellendom met ongeveer 30 huise en Graaff-Reinet wat ongeveer 'n dosyn wonings gehad het. Daar was verder versameling van wonings by kerkplekke, te wete Drakenstein (Paarl), Roodezand en Swartland, regeringsposte soos Saldanhaabaai, Soetmelksvlei en Plettenbergbaai, en nog 'n paar ander nedersettings waar mense in klein getalle saamgewoon het. Die res van die bevolking het verspreid in die binneland gewoon.⁵

C. BEVOLKINGSGROEPE EN HUL ONDERLINGE VERHOUDINGE⁶

(i) SLAWE — Numeries gesproke was die ongeveer 25 000 slawe die belangrikste element van die Kaapse bevolking teen die einde van die agtiende eeu. Die slawe het 'n belangrike rol in die ekonomiese en maatskaplike lewe van die Kaap gespeel. Hulle was die koloniste se grootste ekonomiese bate.⁷ In Kaapstad was die ambagte feitlik geheel en al in hulle hande. Baie koloniste het geleef van die verdienste van slawe-ambagsmanne wat deur hulle uitgehuur is. Slawe het ook met gebak en ander provisie gesmous, in groentetuine gewerk en huishoudelike take verrig. In die binneland was dit by uitstek hulle wat die arbeid in die wingerde en op koringlande verrig het. Op feetelikhede van Blankes het hulle die musiek en vermaak verskaf.⁸

Die instelling van slawerny het 'n belangrike rol in die karaktervorming en lewensuitkyk van die Blankes gespeel. Dit het by hulle 'n afsku in hande-arbeid in die hand gewerk. Die reisiger De Jong het opgemerk: „Weinige blanken sullen een hand aan den landbou slaan; of den arm in het pakhuis gebruikten; 't is slavenwerk! waar zijn de slaven voor? is het andere woord.”⁹ Die groot getal swart slawe aan die Kaap het ook by Blankes die idee laat ontstaan dat, soos Theal dit gestel het: „slavery was the proper condition of the black race.”¹⁰ So 'n houding sou 'n belangrike uitwerking op die koloniste se verhouding met die Bantoes hê.

Die slawebevolking aan die Kaap het ook 'n invloed op die Hottentotte se posisie in die samelewing uitgeoefen. Die Hottentotte was trots daarop dat hulle „een vrygeboren natie” was en het hulself as 'n groep verhewe bo die slawe beskou.¹¹ Die grootskaalse vermenging tussen slawe en Hottentotte¹² het egter die skeidslyn laat vervaag. Die koloniste en die regering het dié groepe oor dieselfde kam begin skeer, wat meegebring

-
5. J. Barrow: *Travels into the Interior of Southern Africa*, I, pp. 64-65; II, pp. 26, 54, 68, 76.
 6. Omdat die samelewing Blank-georiënteerd en -gedomineerd was, word die verskillende Nie-Blanke bevolkingsgroepe eerste bespreek ten einde 'n beter agtergrond te verskaf waarteen die Blankes gesien moet word.
 7. G. M. Theal: *Records of the C.C.*, I (Raad van Justisie—Craig, 14/1/1796), p. 305.
 8. C. de Jong: *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop*, I, p. 148; V. de Kock: *Those in Bondage*, pp. 53-70.
 9. C. de Jong: *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop*, I, p. 134.
 10. Aangehaal deur I. D. MacCrone; *Race Attitudes in S.A.*, p. 79.
 11. STB. 10/151 *Inkomende Briewe van Veldkornette*: Van der Westhuizen — Van der Riet, 8/7/1796, no. 72. F. le Vaillant: *Reize in de Binnenlanden van Afrika*, II, pp. 119-120; H. Lichtenstein: *Reisen im südlichen Afrika*, I, p. 190.
 12. V. de Kock: *Those in Bondage*, pp. 114-115.

het dat die Hottentotte van hul vryheid en regte verloor het. Teen die einde van die agtiende eeu het die Hottentotte in die oostelike distrikte net soos die slawe onder 'n pas-stelsel te staan gekom.¹³ Daar is ook aanduidings dat die inboekstelsel, wat aanvanklik slegs op kinders van Hottentotvroue by slawemans van toepassing was, teen die einde van dié eeu ook op Hottentotkinders wie se vader nie 'n slaaf was nie, van toepassing gemaak is.¹⁴

Waarskynlik sou hierdie beperkings vir Hottentotte opgelê gewees het sonder dat daar ooit aan die Kaap slawerny was. Dit is egter 'n moontlikheid dat die bestaan van 'n onvrye groep — die slawe — wie se bewegings grootliks gereguleer was, as voorbeeld gedien het om dieselfde beperkings te lê op die Hottentotte, wat in elk geval grootliks met die slawe vermeng was.

(ii) HOTTENTOTTE EN „BASTERS”.

Teen 1795 was dit vir die ongeveer 14 000 Hottentotte in die Kaap-kolonie prakties nie meer moontlik om 'n onafhanklike bestaan te voer nie. Tussen 1750 en 1780 het die koloniste die gebied ten noorde van die Olifantsrivier en ten ooste van die Gamtoosrivier waar die Namakwas en Gonokwas onderskeidelik gewoon het, binnegetrek. Namate grond skaarser geword het, veral vanweë die feit dat die Blankes se uitbreidings-proses teen 1780 tydelik gestuit is, is Hottentotte al hoe meer uit hul woonplekke uitgedruk.¹⁵ Hottentotte wat nie oor die grense wou uitwyk nie, het geen heenkome vir hulle vee gehad nie en was feitlik verplig om by koloniste in diens te tree. Daar was Hottentotte wat diens by koloniste probeer vermy het deur 'n swerwersbestaan te voer. Die koloniste het egter by die owerheid daarop aangedring om hul rondswerwery aan bande te lê omdat dit volgens hulle tot veediefstalle aanleiding gegee het.¹⁶ Teen die einde van die agtiende eeu het daar veral aan die oosgrens 'n tekort aan Hottentotarbeiders ontstaan.¹⁷ Dit was 'n verdere rede waarom die koloniste verlang het dat Hottentotte verplig moet word om by hulle in diens te tree en om die tyd waarvoor hulle hulle verbind het, uit te dien.

Teen die einde van die agtiende eeu het die Graaff-Reinette en Swellendamse Kolleges van Landdros en Heemrade die Hottentotte se bewegingsvryheid deur middel van 'n passtelsel aan bande gelê.¹⁸ Dit is ook gestrem deur die feit dat sommige koloniste Hottentotte verhinder he om weg te gaan nadat hul dienstydkperk voltooi was. Hottentotte

13. Vgl. hieronder, p.5.

14. Die inboekstelsel wat in 1775 ontstaan het, het bepaal dat kinders van Hottentotvrouens by slawemans verplig was om die persoon wat hulle ingeboek het tot hul 25ste jaar te dien. Vgl. P. J. Venter: „Die Inboekstelsel” (*Die Huisgenoot*, 1/6/1934, pp. 25, 59); *Periodical Accounts*, II, p. 180; G.R. 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, 14/6/1796, p. 76.

15. D. G. van Reenen: *Die Joernaal van . . .*, pp. 82-85; H. Lichtenstein: *Reisen im südlichen Afrika*, II, pp. 393-394.

16. B.O. 34 Miscellaneous Documents: Petisie van J. H. Conradie en 16 inwoners van Agter-Kogmanskloof, ongedateer, pp. 187-190.

17. J. Barrow: *Travels into the Interior of Southern Africa*, I, p. 248.

18. SWM. 1/3 Notule van Landdros en Heemrade, 4/12/1797; G.R. 1/2 Notule van van Landdros en Heemrade, 2/1/1798, p. 174.

se vee, vroue of kinders is agtergehou, of Hottentotte is by hulle in die skuld gebring en langs dié weg verplig om by die koloniste in diens te bly. Daar is selfs aanduidings dat sekere koloniste verlang het dat die Hottentotte hulle op dieselfde voet as slawe moes dien.¹⁹

Die koloniste het in die algemeen arbitrêr teenoor Hottentotte opgetree. Wanneer 'n Hottentot byvoorbeeld sy plig versuim, of 'n koloniste skade aangedoen het, het laasgenoemde hom self gestraf. Een rede hiervoor was dat dit onprakties was om hom die groot afstand na die drosdy te stuur om dáár gestraf te word. Nóg belangriker was egter die feit dat die koloniste neergesien het op die Hottentotte wat deur hulle beskou is as heidene en afstammeling van Gam en daarom diensbaar aan die Christene (of Blankes).²⁰ Omdat die koloniste sake vanuit hierdie oogpunt beskou het, het hulle hul verset teen die gedagte dat die Hottentotte net soveel as Blankes op beskerming deur die wet geregtig was en het hulle dit as hul reg beskou om hul Hottentotsdiensbodes te dissiplineer en te tug.²¹

Hierdie opvatting het nadelig ingewerk op die posisie van die Hottentotte. J. S. Marais het na 'n studie van laat-agtiende eeuse dokumente bevind dat "harsh and unjust treatment of Hottentots was fairly widespread in Graaff-Reinet."²² Landdros Faure van Swellendam het gerapporteer dat Hottentotte voortdurend by hom gekla het dat hul lone nie betaal is nie en dat hulle verhinder is om weg te gaan nadat hul diens tydperk verstryk het. Reisigers soos Collins en Lichtenstein het die behandeling van Hottentotte in die oostelike deel van die kolonie skerp gekritiseer.²³

Daar het verskeie regulasies bestaan wat daarop gemik was om die Hottentotte te beskerm. Die Kompanjie se standpunt was dat die Hottentotte 'n vrye volk was. Dit het beteken dat die Hottentotte in geen opsig aan die kolonie se reg onderworpe was nie. Dit was intendeel die geval dat, terwyl hulle vir misdade wat hulle onder mekaar begaan het nie voor 'n koloniale hof gedaag is nie, hulle wat gemengde sake

19. G. M. Theal: *Records of the C.C.*, VII (Journal of a Tour by Collins, 28/7/1809), p. 111; J. Barrow: *Travels into the Interior of Southern Africa*, I, pp. 96-97; J. Barrow: *Travels into the Interior of Southern Africa*, II, pp. 120-121; B.O. 34 Miscellaneous Documents: Callender — F. Dundas, 24/2/1799, pp. 379-380; G.R. 13/1 Letters from Private Individuals: Melck-Bresler, 20/4/1798; J. S. Marais: *Maynier and the First Boer Republic*, pp. 71-73; C.J. 2492 Inkomende Briewe: Bletterman — De Wet, 7/9/1795; W. B. E. Paravicini di Capelli: *Reize in de Binnenlande van Zuid-Afrika*, p. 9.
20. Vgl. G. M. Theal: *Bel. Hist. Dok.* III (Janssens — De Mist, 12/5/1803), p. 219; P. J. van der Merwe: *Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie, 1657-1842*, pp. 256-257.
21. C. F. J. Muller: *J. F. Kirsten* (Memorandum deur Kirsten), p. 60; Vgl. ook V.C. 68 Brieven en Bijlagen van Sluysken: Te Samenstemming, 29/1/1795, p. 185; B.O. 21 Letters from Stellenbosch: Landdros en Heemrade — Goewerneur, 6/2/1797, p. 501; J. S. Marais: *Maynier and the First Boer Republic*, p. 73; E. A. Walker: *The Great Trek*, p. 331.
22. J. S. Marais: *Maynier and the First Boer Republic*, p. 74 Vgl. ook pp. 70-77 en die dokumente hierin aangehaal.
23. SWM 1/3 Notule van Landdros en Heemrade, 4/12/1797; H. Lichtenstein: *Reisen im südlichen Afrika*, I, p. 624; G. M. Theal: *Records of the C.C.*, VIII („Journal of a Tour by Collins,” 28/7/1809), p. 1111.

betref, dit wil sê waarby ook Blankes of slawe betrokke was, onder die jurisdiksie van die koloniale howe gebring is.²⁴ Die Hottentotte se status as 'n vrye volk het daarop neergekom dat Hottentotte se persoon en besittings soos in die geval van ander vry mense deur die kolonie se reg beskerm was. Theal verklaar dat „the Courts of Law were open for their protection.”²⁵ Teen die einde van die Kompanjestyd het landdroste van die regering instruksies ontvang om Hottentotte te beskerm teen, wat Maynier genoem het, die onderdrukking en geweld wat hulle van die meeste koloniste moes verduur.²⁶ Daar was ook opdragte dat die grondregte van Hottentotte by die uitgee van nuwe plase eerbiedig moes word. Die uitgestrektheid van die distrikte en die ondoeltreffende bestuurstelsel het egter die uitvoering van hierdie instruksies bemoeilik. Wat betref die posisie van die Hottentotte in die buitelandse distrikte, kan akkoord gegaan word met J. P. van der Merwe se bevinding dat die regsbeslag ondoeltreffend was om 'n behoorlike regstoestand te handhaaf.²⁷

Die Hottentotte het op verskillende maniere op die behandeling deur die koloniste gereageer. Die meerderheid het Blanke heerskappy gelate aanvaar. Hulle het by die koloniste in diens getree en mettertyd 'n arbeiderklas geword. Ander het verkies om uit die gebiede wat deur koloniste beset is, weg te trek. Teen die einde van die agtiende eeu was daar volgens Schapera “a general movement of the Hottentot peoples away from European settlements.”²⁸ Gedurende hierdie tydperk het groepe Hottentotte en Basters, wat die produk was van vermenging tussen Blankes en Hottentotte, uit Klein-Namakwaland in 'n noordweselike rigting getrek en hulle mettertyd langs die Laer-Oranjerivier gevestig.²⁹ Daar was terselfdertyd ook 'n trek van Namakwas uit Namakwaland na Groot-Namakwaland in die huidige Suidwes-Afrika. Verskeie van hierdie Namakwas was met Blankes vermeng en hulle het later die naam “Oorlams” gekry. Volgens dr. Heinrich Vedder was die vrybuiters Jager Afrikaner afkomstig uit 'n Oorlamstam. Hy het teen die einde van die agtiende eeu 'n skrikbewind onder Blankes en Nie-Blankes in die omgewing van die Oranjerivier en in die noordelike dele van die kolonie gevoer.³⁰ In die oostelike deel van die kolonie het die Gonokwas wat nie by Blankes in diens wou tree nie, hulle oorkant die Visrivier

24. P. J. van der Merwe: *Die Inboorlingbeleid van die Kompanjie* (Van der Walt, Wiid en Geyer: *Geskiedenis van Suid-Afrika*, II, p. 360).

25. Aangehaal deur J. S. Marais: *The Cape Coloured People*, p. 111.

26. C.J. 653 Stukke ré saak teen Maynier: Provinsiale Justifisering van Maynier, April 1802, pp. 11-12. Vgl. die bespreking van die regposisie van die Hottentotte in J. S. Marais: *The Cape Coloured People*, p. 111.

27. J. P. van der Merwe: *Die Kaap onder Britse en Bataafse Bestuur* (Van der Walt, Wiid en Geyer: *Geskiedenis van Suid-Afrika*, I, p. 195). Vgl. ook M. L. Hodgson: *The Hottentots in S.A.* (*S.A. Journal of Science*, XXI, November, 1924, p. 597).

28. I. Schapera: *The Khoisan Peoples of Southern Africa*, p. 49.

29. H. Lichtenstein: *Reisen im südlichen Afrika*, II, pp. 392-394; P. B. Borcherds: *An Autobiographical Memoir*, pp. 117-119; G. Stow: *The Native Races of S.A.*, pp. 316-365.

30. H. Vedder: *The Nama* (C. H. L. Hahn e.a.: *The Native Tribes of South West Africa*, pp. 116-118). Vgl. ook F. en J. M. Duminy: *Die Duminy-Dagboeke*, pp. 213-234.

onder die Xhosas gevestig, terwyl ander hulle in die Suurveld by die Gqunukhebes gevoeg het. Waar die Gqunukhebes 'n Xhosastam was wat in 'n belangrike mate met die Hottentotte vermeng was, was die Gonakwas 'n Hottentotstam wat na méér as 'n eeu van kontak en assimilasielike grootliks met die Xhosas vermeng was.³¹

Daar was ook Hottentotte wat teen die Blanke indringing en heerskappy in verset gekom het. Volgens Klaas Stuurman, die Hottentotleier aan die oosgrens, het hul griewe daaruit bestaan dat die koloniste hulle van hul land beroof, hul kinders verslaaf en hul weideland behandel het.³² Aan die oosgrens het Hottentotte van die begin van die negentiende eeu met gesteelde wapens uit die diens van koloniste na die Xhosas gedros en aan die spits van veediefstalle gestaan. Gerugte wat in 1793 en 1795 die rondte gedoen het dat die Hottentotte besig was om 'n opstand teen die koloniste te beplan, het groot paniek in die distrikte Graaff-Reinet en Swellendam veroorsaak.³³

Die vrees van die koloniste vir 'n Hottentot-opstand kom enigszins vreemd voor gesien in die lig van die voorstelling wat in reisbeskrywings en sommige historiese werke gegee word dat die Hottentotte teen die einde van die agtiende eeu lui en willose skepsels was wat aan drank en daga verslaaf en deur siektes uitgeteer was.³⁴ Daar was ongetwyfeld Hottentotte wat aan hierdie beskrywing beantwoord het, maar aan die ander kant was daar ook Hottentotte wat fisies weerbaar was, uitstekende perderuiters was en 'n geweer goed kon hanteer. Volgens W. S. van Ryneveld was daar in die land geen beter soldate as die Hottentotte nie en is hulle op boerekommando's altyd op die gevaarlikste plekke gebruik.³⁵

Die Hottentotte van wie Van Ryneveld gepraat het, het baie verskil van daardie Hottentotte wat die Blankes met die volksplanting hier aangetref, en wat hulle in dekades daarna teen Blanke vestiging verset het. Teen die einde van die agtiende eeu het die akkulturasie van die Hottentotte reeds ver gevorder. Hulle het van hul tradisionele gewoontes, taal en stamverband afstand gedoen. In die plek daarvan het hulle 'n nuwe

31. Vgl. hieroor G. Harinck: „Interaction between Xhosa and Khoi” (L. Thompson: *African Societies in Southern Africa*, pp. 145-169); M. Wilson: „The Nguni People” (M. Wilson en L. Thompson: *The Oxford History of South Africa*, I, pp. 102-103); L. F. Maingard: „The Lost Tribes of the Cape” (*S.A. Journal of Science*, XXVIII, November 1931, pp. 499-500); J. Barrow: *Travels into the Interior of Southern Africa*, I, pp. 123-124; 182-183; F. le Vaillant: *Reize in de Binnelanden van Afrika . . .*, II, pp. 2-3.
32. J. Barrow: *Travels into the Interior of Southern Africa*, I, p. 394.
33. J. S. Marais: *Maynier and the First Boer Republic*, pp. 22, 55, 62-63; G. M. Theal: *History of Africa south of the Zambesi from 1505-1795*, III, p. 291. SWM. 12/91 Inkomende Briewe van Nasionale Landdros: Brief van C. Lotter, 18/9/1795; G.R. 9/68 Military Papers: Meemrade en Krygsrade van Graaff-Reinet — Sluysken, 27/8/1795.
34. Vgl. J. Voigt: *Fifty Years of the History of the Republic of S.A.* I, pp. 108-109; C. P. Thurnberg: *Travels in Europe, Africa and Asia*, I, p. 304, II, pp. 59, 193; Gleanings in Africa, p. 225; J. Barrow: *Travels in the Interior of Southern Africa*, I, p. 94; F. le Vaillant: *Reize in die Binnelanden van Afrika . . .*, pp. 240-243.
35. (Ryksargief, Den Haag) Collectie Nederburgh; Van Ryneveld — Nederburgh, 26/6/1803, no. 536. Vgl. ook Maynier se mening in C.J. 653 Stukke ré saak teen Maynier: Provisionele Justificatie deur Maynier, April 1802, p. 11.

kultuur aangeneem. Die sendingstasie Baviaanskloof het 'n belangrike rol in die proses gespeel. Hier het Hottentotte die Christelike godsdiens aanvaar en weldra het die meeste van hulle Hollands gepraat.³⁶ Op boereplase het hulle nuwe militêre en landbou-tegnieke aangeleer. Voorts het hulle op groot skaal met slawe en Blankes biologies vermeng. Uit hierdie vermenging het 'n nuwe groep tot stand gekom wat fisies en geestelik meer ontwikkel as die Hottentotte was en nie bereid was om so gelate Blanke heerskappy te aanvaar nie as die ou „rasegte” Hottentotte wat besig was om uit te sterf.³⁷

Dit was nie slegs die geval wanneer hulle die nageslag was van Blankes, wat fisies sterker en groter van bou as die Hottentotte was nie,³⁸ maar ook dié van slawe. Die slawe was meer gewoon aan harde werk as die Hottentotte, het ook dikwels 'n hoër lewensstandaard gehad, en dit is moontlik dat, soos Marais dit stel, hul gees nog nie so geknak was soos dié van die mak Hottentotte nie.³⁹ „Baas” Theunissen, die poshouer van Soetmelksvlei, het opgemerk: „De opregte Hottentotten laat hun nog regeeren, dog die door slaven zijn verbasterd, voeren 't hoogste woord en laat hun ook niets gezeggen, nog minder dat zij sig aan eenig order zoude steuren.”⁴⁰

Die groep na wie se opkoms hier verwys word, het mettertyd bekend geword as die Kaapse Kleurling tot wie se totstandkoming Blankes, slawe en Hottentotte feitlik in gelyke mate bygedra het. Binne hierdie groep moet die sogenaamde „Basters” onderskei word. Teen die einde van die agtiende eeu is die term „Baster” gebruik om 'n persoon wat voortgespruit het uit 'n verbintenis tussen 'n Hottentot of 'n slaaf ener syds en 'n Blanke andersyds, aan te dui.⁴¹ Die posisie van hierdie persone in die Blanke maatskappy was marginaal. Die rede hiervoor was dat die Blankes teen hierdie stadium al hoe meer kleurbewus geword, op Nie-Blankes neergesien en 'n sanksie geplaas het op bloedvermenging met Nie-Blankes. Le Vaillant vertel van 'n „baster”-meisie, met 'n Blanke vader en 'n Hottentotmoeder, wat aan hom gesê het: „Gy moet weet en welk een diep verachting uwe blanke voor die Zwartens hebben en zels voor die van vermengd bloed, gelijk ik ben. My onder hen neder te zetten was mij aan dagelykse beledigingen en smaadheden bloot te stellen . . .”⁴² En toe J. A. Vermaak, 'n vooraanstaande Kaapse burger, in 1803 as lid van die Raad van Gemeente aangestel is, het sekere burgers

36. (Oppenheimer-Versameling) MSS. no. 5330 Thomas Edwards: *Observations at the Cape of Good Hope*, 1797, p. 6.

37. *Notes on the Cape of Good Hope*, p. 9.

38. J. Barrow: *Travels into the Interior of Southern Africa*, I, p. 97.

39. J. S. Marais: *The Cape Coloured People*, pp. 176-177. Vgl. ook F. le Vaillant: *Reize in de Binnelanden van Afrika*, II, pp. 121-122.

40. B.O. 31 Letters from Overseers of the Bays: Theunissen-Craig, 18/3/1796, p. 82.

41. Barrow sê die koloniste het die woord „baster” gebruik om persone wat uit die vermenging van Hottentotte en koloniste voortgespruit het, aan te dui. (Travels, I, p. 97) Burchell definieer Basters as „Hottentots who are not of the genuine race, or who are sprung of parents, of whom one is not a pure Hottentot, whether the descendants of the colonists or of any neighbouring tribe.” (*Travels into the Interior of Southern Africa*, I, p. 112).

42. F. le Vaillant: *Reize in de Binnelanden van Afrika*, III, j. 325.

teenoor De Mist opgemerk dat „het tog nu hart was, voor een Ingezeetene om het geslagt der Heidenen te hebben tot hunne Burgervaders, want dat de swarte Vermaak tot raad der gemeente was aangesteld, wiens Moeder nog slavin was geweest.”⁴³

Hierdie gebeurtenis dui daarop dat persone van gemengde afkoms, selfs al was hulle welgesteld soos Vermaak, probleme ondervind het om volwaardig in die Blanke gemeenskap opgeneem te word. Hulle het wel sekere burgerpligte nagekom soos die betaling van belastings en kommandodiens, maar is algaande van burgerstatus uitgesluit.⁴⁴

(iii) BOESMANS

Tussen die Hottentotte en die Boesman het 'n uiters komplekse verhouding bestaan. Die algemene opvatting van historici was nog altyd dat die Boesmans en die Hottentotte nie van dieselfde ras was nie. Teen die einde van die agtiende eeu was daar egter persone wat dit betwyfel het of die Hottentotte en die Boesmans verskillende rasse was,⁴⁵ en wat onderskeid gemaak het tussen die „mak” Hottentotte wat op Baviaanskloof gebly het en die „wilde” Hottentotte of Boesman.⁴⁶ Resente antropologiese studies kom tot die gevolgtrekking dat ten spyte van sekere fisiese en taalverskille die woorde „Hottentot” en „Boesman” nie afsonderlike rassekategorieë aangedui het nie, maar eerder verskillende lewenswyses beskryf het: 'n Hottentot of 'n Khoi was 'n veewagter en 'n Boesman of 'n San was iemand wat letterlik in of van die bosse, van jag, geleef het.⁴⁷ Historici soos Shula Marks verwerp ook die bestaande opvatting van historici wat 'n onderskeid tref tussen die onderworpenheid van die mak Hottentotte en die bittere verset wat die geharde Boesmans teen Blanke-uitbreiding gebied het. Boesmans het ongetwyfeld aan die strooptogte en veediefstalle deelgeneem, wat die veeboere in die loop van die agtiende eeu moes verduur. In die dokumente is hierdie dade egter ook aan „Boesmans-Hottentotte” toegeskryf en volgens Marks was hierdie stropers nie Boesmans soos die historici nog altyd aangeneem het nie, maar Hottentotte wat hul vee verloor en die lewenswyse van 'n Boesman aangeneem het. Daar was op stuk van sake weinig wat die twee groepe onderskei het nadat Hottentotte eers eenmaal hul vee en weiveld verloor het.⁴⁸

Marks se hipotese dat die Boesman-Hottentotte in werklikheid Hottentot-versetters was, sal deur deegliker bronnestudie getoets moet word. Dit is egter duidelik dat daar teen die einde van die agtiende eeu 'n

43. (R.A.) Collectie Nederburgh: Van Ryneveld — Nederburgh, 26/6/1803, no. 536.

44. J. A. Heese: *Die Herkoms van die Afrikaner, 1657-1867*, p. 20; 1.D. MacCrae: *Race Attitudes in S.A.*, p. 121.

45. (Gubbins-Versameling) A. 88 Macartney Papers: Memorandum deur Craig, ongedateer, no. 386.

46. J. Kicherer: *Berichten van den Predikant Kicherer*, p. 18.

47. M. Wilson: „*Hunters and Herders* (M. Wilson and L. Thomppson: *Oxford History of South Africa*, I, pp. 41-47; S. Marks: „*Khoisan Resistance to the Dutch in the seventeenth and eighteenth Centuries*” (*Journal of African History*, XIII, 1972, pp. 57-58).

48. S. Marks: „*Khoisan Resistance to the Dutch in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*” (*Journal of African History*, XIII, 1972, pp. 55-80.)

gevoel by sommige bestaan het dat die onderskeid tussen Boesman-versetters en Hottentot-diensbodes vloeibaar was. So skryf Barrow dat die mishandeling van die Hottentotte en diens van die koloniste die vrees laat ontstaan het „that they will never more return to their oppressors, but will most likely become a sort of Bosjemans, subsisting themselves by the chase and by the plunder of the Boor's cattle.”⁴⁹

Die verset van die Boesmans en die Boesmans-Hottentotte teen Blanke-uitbreiding het teen ongeveer 1770 'n nuwe fase binnegegaan. In daardie stadium het die Blankes die grense van die eintlike Boesmanland in die sentrale hoogland van die kolonie bereik. Gedurende die volgende paar dekades van die agtiende eeu het die Boesmans in die noordelike deel van die kolonie groot getalle vee buitgemaak. Net tussen die jare 1786 en 1795 is 19 161 beeste en 84 094 skape buitgemaak en 276 vee-wagters en koloniste om die lewe gebring.⁵⁰ Gedurende hierdie tyd het daar van die koloniste se kant kommando's uitgegaan met die doel om die Boesmans aan te val en uit te roei. Talle Boesmans is doodgeskiet, maar nogtans het groot gebiede in die noordelike deel van die kolonie vir die koloniste onveilig gebly. Teen 1795 was die hele Tarka, 'n groot deel van die Seekoerivier en Renosterberg en ook 'n deel van Sneeberg ontruim. Sneeberg was volgens Barrow in 'n staat van voortdurende oorlogvoering.⁵¹ Maynier, landdros van Graaff-Reinet, het in die laaste jaar of twee van die Kompanjiesbewind nog steeds kommando's teen die Boesmans uitgestuur. Hy het die Boesmanbedreiging inderdaad voorgehou as die rede waarom daar nie nog 'n oorlog langs 'n tweede front, te wete teen die Bantoe aan die oosgrens, gevoer kon word nie.⁵²

(iv) BANTOES

Die Xhosas was aan die voorpunt van die Kaap-Nguni of suidoostelike Bantoesamme. As gevolg van 'n proses van splitsing en segmentasie het die oorspronklike Xhosastam in die loop van die agtiende eeu in agt of nege verskillende kapteinskappe verdeel. Daar was teen die einde van die agtiende eeu twee Xhosa-opperkapteins, te wete Kawuta en Ndlambe, aan wie die ander kapteins hulde en eer bewys het.⁵³

Gedurende die sewentiger en tagtiger jare van die agtiende eeu, toe die koloniste die Gamtoosrivier oorgesteek en na die Visrivier beweeg het, het verskeie Xhosastamme ook die Visrivier oorgesteek. Aan die voorpunt was die Gqunukhwebes onder Sakka, later gevolg deur die Amambalu onder Landa en sy twee seuns Umlao en Tholie, die Amagwali onder Tsatsu, die Imidanga en die Amantinde. In 'n poging om 'n

49. (Kimberley O.B.) Macartney Letter Book: Barrow-Macartney, 21/10/1799.
50. J. S. Marais: *The Cape Coloured People*, pp. 17-19; J. S. Marais: *Maynier and the First Boer Republic*, p. 22.
51. J. Barrow: *Travels into the Interior of Southern Africa*, II, p. 77. Vgl. ook hierin I, p. 189 en P. J. van der Merwe: *Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek, 1770-1842*, p. 66.
52. J. S. Marais: *Maynier and the First Boer Republic*, pp. 64-65; P. J. van der Merwe: *Die Kafferoorlog van 1793*, pp. 19, 25.
53. W. D. Hammond-Tooke: „Segmentation and Fission in Cape Nguni Political Units” (*Africa*, XXV, 1965, pp. 149-166); M. Wilson: „The Nguni People” (M. Wilson and L. Thompson: *Oxford History of South Africa*, I, pp. 118-119.

moontlike botsing tussen Xhosas en koloniste te vermy en skeiding tussen hulle te bewerkstellig, het goewerneur Van Plettenberg in 1778 met drie Xhosakapteins, te wete Koba, Godisa en Jamosie ooreengekom dat die Visrivier en die Boesmansrivierberge sou geld as 'n grens tussen Blank en Swart wat nie deur een van dié twee groepe oorgesteek mag word nie.⁵⁴

Die grensreëling het egter misluk veral omdat sekere Xhosas dit nie erken of eerbiedig het nie. Daar het sekere misvattinge by die regering oor die politieke struktuur van die Xhosas bestaan. Die regering het geglo dat daar met 'n opperhoof 'n ooreenkoms gesluit kon word wat op al die Xhosas aan die oosgrens bindend sou wees. Die werklike posisie was egter dat elke kaptein as 'n byna onafhanklike regeerder was, en net hý kon vir die gedrag van sy eie mense verantwoordelik gehou word. Van Plettenberg wou met sy grensreëling die teenwoordigheid van al die Xhosas wes van die Visrivier probeer beëindig. Die skikking is egter met 'n aantal mindere kapteins getref, en al het dit miskien vir hul onderdane gegeld, was dit allermins bindend vir al die ander kapteins en hul volgelinge.⁵⁵

Verre daarvan om 'n grensreëling te erken, waaraan hulle geen deel gehad het nie, het Sakka van die Gqunukhwebes en sy seun, Sungwa, op die Suurveld aanspraak gemaak op grond van 'n beweerde transaksie met Ruiters, 'n Gonakwakaptein. Collins het bevind dat hierdie transaksie 'n versinsel was,⁵⁶ maar dit wil voorkom of die Gqunukwebes die Suurveld — waarmee bedoel word die gebied tussen die Boesmans- en Visriviere⁵⁷ voor die koloniste beset het. Collins skryf dat Sakka die Visrivier op dieselfde oomblik oorgesteek het as wat die koloniste oor die Gamtoosrivier getrek het.⁵⁸ J. S. Marais het vasgestel dat daar 'n die periode 1778 tot 1782 uit 'n totaal van 500 slegs 3 plase anderkant die Boesmansrivier uitgegee is,⁵⁹ en hy kom tot die gevolgtrekking dat "The so-called Zuurveld, the land between the Lower Fish and Bushman Rivers was definitely Xhosa country, though a number of Boers had driven their flocks and herds into it."⁶⁰

In die daaropvolgende tagtigerjare het die koloniste die Suurveld vinnig beset, en Xhosakrale en plase het nou in die gebied verspreid tussen mekaar gelê. Sakka en Cungwa het egter met hul aanspraak op dié

54. G. M. Theal: *Records of the C.C., VII* (Journal of a Tour by Collins, 28/7/1809), pp. 38-41; Transactions of the Missionary Society, I, pp. 464-467.

55. G. Cory: *The Rise of South Africa*, I, p. 35.

56. G. M. Theal: *Records of the C.C., VII* (Supplement to the Relation of a Journey by Collins, 28/7/1809), p. 41; P. J. van der Merwe: *Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie, 1657-1842*, pp. 302, 309.

57. Daar is ook in 'n breër sin van die Suurveld as die gebied tussen die Vis- en die Sondagsrivier gepraat. Vgl. J. Barrow: *Travels into the Interior of Southern Africa*, II, p. 80.

58. G. M. Theal: *Records of the C.C., VI* (Supplement to the Relation of a Journey, 28/7/1809), pp. 40-41.

59. J. S. Marais: *Maynier and the First Boer Republic*, p. 6.

60. J. S. Marais: "The Imposition and Nature of European Control" (I. Schapera, (ed.): *The Bantu Speaking Tribes of S.A.*, p. 333). Vgl. ook die opmerking van Adriaan van Jaarsveld dat die Suurveld die Xhosas se land was, aangehaal in P. J. van der Merwe: *Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie, 1657-1842*, p. 317.

gebied volhard en in onderhandelings hul vasbeslotenheid te kenne gegee om nie daarvan afstand te doen nie. Die ander kapteins in die Suurveld het nie op dié gebied aanspraak gemaak nie. Sommige het hul bedrywigheid te kenne gegee om dit te ontruim. Hulle het egter in die laaste jaar van die agtiende eeu verskeie verskonings aangevoer waarom hulle dit nie dadelik kon doen nie.⁶¹

Daar was nie uit die staanspoor vyandskap tussen die koloniste en die Xhosas nie. Namate die Suurveld egter digter bevolk geraak het, het botsings oor weiveld ontstaan. Veeruiltransaksies het ook wrywing veroorsaak, terwyl sporadiese veediefstalle wat sedert die begin van die jare negentig deur rondloper-Xhosas gepleeg is, die verhouding verder laat verswak het. In Mei 1793 het 'n aantal koloniste van die oosgrens 'n mislukte poging aangewend om die Xhosas te verdryf. Vir die koloniste was die gevolge ramspoedig: in 'n teenaanval het die Xhosas 'n groot aantal vee buitgemaak en verskeie plaashuise afgebrand. Groot dele van die gebied tussen die Groot-Visrivier en Swartkopsrivier is deur die koloniste ontruim. In die tweede helfte van 1793 het kommando's uit Swellendam en Graaff-Reinet teen die Xhosas uitgetrek, maar ná 'n reeks onbesliste skermutselinge is vrede gesluit, alhoewel die Xhosas nie oor die Visrivier verdryf is nie én al die vee wat hulle buit gemaak het, nie afgevat is nie. Maynier, Faure en sekere burgers het 'n gesamentlike rapport aan die regering opgestel waarin hul optrede in die oorlog van 1793 geregverdig is.

Teen 1794 het die Xhosas nie net die Suurveld beset en verder weswaarts beweeg nie, maar ook vir die eerste keer die gebied Agter-Bruintjieshoogte, ten weste van die Bowe-Visrivier, binnegedring. Die kolonists van die wyke naaste aan die Suurveld het begin vlug, terwyl baie Suurveldboere dit te onveilig geag het om na hul plase terug te keer en in armoede rondgeswerf het.

Die koloniste van die suidoostelike wyke het Maynier verantwoordelik gehou vir die onbevredigende afloop van die oorlog en het daarop aangedring dat 'n tweede kommando teen die Xhosas uitgestuur word. Maynier was egter vasbeslote om deur middel van onderhandelings die vrede te bewaar.⁶²

(v) BLANKES

Die Blanke gedeelte van die bevolking het uit verskillende groepe bestaan. Die spits van die piramide is deur die vernaamste amptenare van die Kompanjie, te wete die lede van die Politieke Raad en hoogste militêre offisiere, gevorm. Hulle was trots op hul ampte en range van onderskeiding en op die beter opvoeding wat hulle geniet het. Sommige

61. P. J. van der Merwe: *Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie, 1657-1842*, pp. 301-303, 309-310; P. J. van der Merwe: *Die Kafferoorlog van 1793*, pp. 3-6, 9-12, W. J. Burchell: *Travels into the Interior of Southern Africa*, II, p. 85; J. S. Marais: *Maynier and the First Boer Republic*, pp. 57, 22. Vgl. ook pp. 315-317.

62. P. J. van der Merwe: *Die Kafferoorlog van 1793*, pp. 7-7; J. S. Marais: *Maynier and the First Boer Republic*, pp. 39-63; G.R. 9/68 Military Papers: Brief aan Sluysken, 27/8/1795.

van hulle het op die gewone burgers van Kaapstad neergesien en gewaak teen enige poging om 'n „haatlike gelykheid” in die samelewing te bewerkstellig.⁶³ 'n Amptenaar soos W. S. van Ryneveld, die Fiskaal, het die boere in die buitelandse distrikte met minagting bejeën en hulle bestempel as „men without any idea of Education, grown up in idleness, and in the unrestrained indulgence of the wild passions of nature.”⁶⁴ Bý die vername amptenare kan gereken word die groep welgestelde burgers wat groot grondbesitters was en as pagters, of as leweransiers aan die regering, of op ander maniere uit die Kompanjiesbewind voordeel getrek het. Met sekere uitsonderings soos die Van Reenens, wat die vleismonopolie gehad, maar tog Patriotse denkbeelde gehuldig het, het hulle hulle vereenselwig met die politieke beskouings van die amptenare, wat oorwegend Oranjegesind was, en dus sterk teen die demokratiese denkbeelde van die tyd gekant was. Die vername amptenare en hul welgestelde vriende het 'n elite-groep gevorm wat die sleutelposisies in die landsadministrasie en in die ekonomiese en sosial lewe beklee het. Die Graaff-Reinette burgers het na hulle as „Arestokratse regenten” verwys.⁶⁵

Volgende op die ranglys het die gewone burgers van Kaapstad gestaan. Hulle het 'n bestaan gemaak deur huisvesting, ossewaens en slawe te verhuur en deur handel en sluikehandel te dryf. Besoekers aan Kaapstad het getuig dat daar onder die Kapenaars 'n drif vir handeldryf bestaan het.⁶⁶

Alhoewel daar slegs 10 of 12 persone was wat werklik ryk was, het die Kapenaars ten spyte van hul groot skulde oor die algemeen 'n hoë lewenspeil gehandhaaf.⁶⁷ Kaapstad was in 'n sekere sin die voorpos van Europa. Die mense was nie meer Europeërs nie, maar daar was baie wat die besoeker aan Europa herinner het. Op partytjies het deftiggeklede pare die kadriel en masurka gedans; dames het in die nuutste Europese modes gekleed gegaan; en van die huise van welgestelde ingesetenes is gesê dat “[they] are built upon a scale that few cities in Europe can vie with, and Holland alone can pretend to rival the neatness of the interior and the cleanliness of the household arrangement.”⁶⁸ Alhoewel die mense oor die algemeen baie min gelees het, en die onderwysgeriewe swak was, kan hulle deur hul kontak met die

63. B. O. 34 Miscellaneous Documents: Rhenius — Yonge, 12/9/1800, pp. 621-627; S. D. Naudé: *Plakkaatboek*, V (Proklamasie, 10/11/1795), p. 16.

64. G. M. Theal: *Records of the C.C.*, IV (A Plan for Amending the Interior Police by W. S. van Ryneveld, 31/10/1801), p. 89.

65. B.O. 26 Disturbances in the Interior of Colony: “Propositie” van Graaff-Reinette, 22/3/1796, pp. 63-64; G. M. Theal: *Records of the C.C.*, I (Craig — H. Dundas, 29/8/1796), p. 447.

66. C. de Jong: *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop* . . . , I, pp. 153-156.

67. C. de Jong: *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop* . . . , I, pp. 148-49.

68. (Britse Museum) Add. Mss. 30097 Journal . . . of Sir Wilson on service at the Cape, 1805-1806, p. 49.

skepe wat Tafelbaai en Simonsbaai aangedoen het met die Europese gebeure en denkrigtings in voeling bly.⁶⁹

'n Volgende groep in die samelewing was die wynboere, van wie die meeste binne 'n dagreis of twee van die hoofstad af in die Kaapse en Stellenbosse distrikte gewoon het. Die meeste wynboere het eiendomsplase van ongeveer 120 acres stuk besit. Die meer welgestelde wynboere het ongeveer 100 lêers wyn en 20 lêers brandewyn na die mark gebring. Die enigste direkte belasting wat hulle betaal het, was 3 Rds. op 'n lêer wyn en dieselfde bedrag op 'n lêer brandewyn. Barrow het die wynboere beskryf as „a class of people who, to the blessings of plenty, add a sort of comfort which is unknown to the rest of the peasantry. They have not only the best houses and the most valuable estates, but in general, their domestic economy is managed in a more comfortable manner than is usually found among the country farmers.”⁷⁰

Nog 'n groep was die koringboere van die Kaapse distrik en die suidelike gedeelte van die Stellenbosse distrik. Die meeste van hulle het leningsplase besit. Die gemiddelde koringboer het 300 mud koring en 100 mud gars vir die mark geproduseer. Hulle het ook dikwels uit die verkoop van vee en suiwelprodukte 'n inkomste gehad. Die koringboere binne twee of drie dagreise van Kaapstad het 'n goeie inkomste gehad, maar diegene wat verder weg gewoon het, kon veral as gevolg van die hoë vervoerkoste nie koring winsgewend produseer nie. Hulle het hul gevolglik daarop toegespits om hul boerdery so selfversorgend as moontlik te maak.⁷¹

Alhoewel daar groot verskille ten opsigte van geestelike ontwikkeling en materiële welvaart was, het die koloniste in die suidwestelike gedeelte van die Kaapkolonie 'n groep gevorm wat grootliks verskil het van die veeboere wat anderkant die eerste bergreekse gewoon het. Hulle was meer beskaaf, het 'n beter opvoeding en meer weelde as die veeboere geniet.⁷² Hulle was 'n gevestigde en redelik ordelike gemeenskap sonder konflikte met inboorlingrassen. Hulle het slawe besit, maar hul behandeling van hul slawe is algemeen geloof. Alhoewel kleurverskille al hoe belangriker geword het, was daar nog nie 'n kleurslagboom wat dwarsdeur die sosiale en maatskaplike lewe geloop het nie. In die kerke het Nie-

69. C. de Jong: *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop* . . . , I, pp. 116-118, 132-135, 149,160; J. Barrow: *Travels into the Interior of Southern Africa*, II, pp. 95-102, 107-109; R. Semple: *Walks and Sketches at the Cape of Good Hope*, pp. 14-24, 29, 33-35; J. Etavorinus: *Reize van Zeeland over Kaap de Goede Hoop* . . . , II, pp. 309-313.
70. J. Barrow: *Travels into the Interior of Southern Africa*, II, p. 110. Vgl. ook hierin pp. 111-113.
71. J. Barrow: *Travels into the Interior of Southern Africa*, II, pp. 114-117; W. S. van Ryneveld: „Beschouwing over de Veeteelt” (*Z.A. Tijdschrift*, VII, pp. 293-301); A. L. Geyer: *Das wirtschaftlichen System der niederländischen ostindischen Kompanie* . . . , 1785-1795, pp. 69-77.
72. H. Lichtenstein: *Reisen im südlichen Afrika*, I, pp. 230-231. Vgl. ook C. de Jong: *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop*, I, p. 99.

Blanke lidmate saam met Blankes aanbid, terwyl Blanke kinders en slawekinders dieselfde skole bygewoon het.⁷³

Die veeboere van die buitdistrikte het op leningsplase gewoon. Die opstalle het gemiddeld sowat twee uur se stap van mekaar gelê, wat ongeveer 7 myl verteenwoordig.⁷⁴ Die huise was karig gemeubileer en die veeboere was eenvoudig gekleed. Op maatskaplike gebied was daar weinig bande wat hulle aan mekaar gebind het. Die meeste plase was ver van die naaste drosdy af, wat beteken het dat die landdros moeilik gesag oor die veeboere kon uitoefen. Hulle was ver van die naaste kerk af, en die onderwys van die kinders het meestal daaruit bestaan dat 'n rondreisende skoolmeester vir hulle 'n paar maande lank lees- en skryfonderrig verskaf het.⁷⁵ Op ekonomiese gebied was die veeboere grootliks selfversorgend.⁷⁶

In dié omstandighede is daar by die binnelandse koloniste, veral diegene aan die grens, 'n sterk onafhanklikheidsin en individualisme gekweek wat dikwels in verset tot gesag oorgegaan het. Wanneer dit nie met hul opvattings en belange gestrook het nie, het hulle moeilik onder die gesag van 'n landdros, veldkornet of kommandant gebuig. Adriaan van Jaarsveld, 'n leidende figuur aan die oosgrens en 'n man wat self nie maklik gesag oor hom aanvaar het nie, het na Graaff-Reinet verwys as 'n plek waar „ijder Dwaas den Meester speelt.”⁷⁷

In die Kaapkolonie, en veral in die binneland waar die koloniste al hoe meer van die ou wêreld vergeet het, het die koloniste in 'n toenemende mate besef dat hulle van Afrika is — hul enigste ware tuiste. So het Marthinus Prinsloo en 'n aantal ingesetenes van Graaff-Reinet hulself teen die einde van die agtiende eeu as „waare inboorlingen van ons ware vaderland” bestempel.⁷⁸

Namate die koloniste teen die einde van die agtiende eeu van die proses van verafrikonisering bewus geword het, het hulle hulself al hoe meer as „Afrikaners” begin bestempel. Hiermee het hulle 'n naam gegee aan 'n verskynsel wat waarnemers uit die buiteland alreeds 'n geruime tyd opgeval het. Stavorinus het in die jare sewentig van die agtiende eeu al opgemerk: „De eerste Europese bevolking deser Colonie, uit verskeiden Natiën bestaan hebbende, zijn thans, door langheid van tijd,

73. O. F. Mentzel: *A Geographical and Topographical Description*, II, pp. 100-114; A. Sparrman: *A Voyage to the Cape of Good Hope*, I, pp. 59-70; V.C. 105 W. S. van Ryneveld: *Een Generale Beschrijving van de Colonie de Kaap de Goede Hoop*, pp. 151-152; (R.A.) Colectie Nederburgh: Van Ryneveld — Nederburgh, 26/6/1803, no. 536.
74. P. J. van der Merwe: *Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie (1657-1842)*, pp. 83-94.
75. G. M. Theal: *Belangrijke Historische Dokumenten*, III (Janssens - De Mist, 9/4/1803), p. 209; G. M. Theal: *Records of the C.C.*, VIII (Report of Commission of Circuit, 28/12/1812), pp. 295-296.
76. Vir 'n uitvoerige bespreking van die lewensomstandighede van die veeboer, vgl. P. J. van der Merwe: *Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie*, hoofstukke V en VI.
77. B.O. 27 Letters from Graaff-Reinet: Van Jaarsveld - Graig, 15/11/1796, p. 84. Vgl. ook hierin Gerotz - Craig, 25/7/1797, pp. 169-171.
78. B.O. 27 Letters from Graaff-Reinet: Prinsloo e.a. — Craig, 28/3/1797, p. 131.

zoodanig onder een gesmelt, dat zij niet meer van elkanderen te onderscheiden zijn; selfs de meesten van die, welken in Europa geboren zijn, hebben, als't ware, hun national character voor dat van dezen landaart verwisseld."⁷⁹

Ná die vereenselwing met Nederland begin verdwyn het, het die koloniste egter nie dadelik aan hulself as 'n saamhorige Afrikaanse volk gedink nie. Die koloniste in verskillende dele van die land het min met mekaar kontak gehad en daar was nie iets soos 'n koerant wat hulle in 'n geestelike band kon saamsnoer nie. 'n Groot verskil in ontwikkelingspeil het verder die ontstaan van 'n saamhorigheidsgevoel en die ontwikkeling van 'n nasionale bewussyn teengewerk. 'n Kapenaar met simpatie vir die Graaff-Reineters wat in 1795 in opstand gekom het, het hom krities uitgelaat oor „die gene onder ons welken hun zelve, de veel betekenden naamen geeven van geciviliseerdens en meer verligte Persoonen, en . . . myne verafwoonende braaven landslieden de naamen van Plompaarts en rusticquen.”⁸⁰ 'n Reisiger het aangeteken dat 'n ryk boer in die omgewing van Kaapstad met minagting neerkyk op 'n arm boer van die binneland en hom 'n „Rauwboer” noem.⁸¹

In die plek van die ou gevoel van Nederlandskap was die nuwe oriëntasie, soos die historikus Commager ten opsigte van die ontwikkeling van Amerikaanse nasionalisme opgemerk het, „not right away to a national sentiment, but very often merely to local and regional sentiments.”⁸² Die oorheersende indruk van die laat-agtiende eeu is dat streeksbelange hoogty gevier het. Die Graaff-Reinetsse opstand was in die eerste plek 'n opstand van Bruintjieshoogte en Suurveld wat streeksbelange beter gehandhaaf wou sien. Dit was gou duidelik dat hulle nie die steun van die Sneeubergers, wat ander belange gehad het, geniet het nie. Daar was waarskynlik in die laaste instansie by die koloniste 'n gevoel dat hulle moet saamstaan om hul belange teen die Nie-Blankes te verdedig, maar selfs in hierdie opsig het die samewerking tekortgeskiet. Bruintjieshoogte en die ander suidoostelike wyke was onwillig om Sneeu-berg in die stryd teen die Boesmans by te staan,⁸³ en gedurende die besetting sou die Stellenbossers die uiterste traagheid aan die dag lê om in Graaff-Reinet en Swellendam te gaan help nadat die Xhosas en Hottentotte groot dele van daardie distrikte geplunder het.

Tog was daar ook faktore wat met verloop van tyd die koloniste steeds hefter sou saamsnoer.⁸⁴ Een daarvan was die nuwe taal, Afrikaans.

79. J. S. Stavorinus: *Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop . . .*, II, p. 309. Vgl. ook R. Sample: *Walks and Sketches*, p. 26; H. Lichtenstein: *Reisen im südlichen Afrika*, II, pp. 156-157. Vir 'n bespreking van die gebruik van die begrip Afrikaner vgl. D. J. Kotzé: *Positiewe Nasionalisme*, pp. 20-33.

80. (R.A.) O.I.C. 242 Onondertekende Brief aan Nasionale Konvensie van de Bataafse Republiek, ongedateer.

81. G. Barrington: *An Account of a Voyage to New South Wales*, I, p. 167.

82. H. S. Commager: „American Nationalism” (J. A. Garraty, ed.: *Interpreting American History*, I, p. 96).

83. Vgl. J. Barrow: *Travels into the Interior of Southern Africa*, I, p. 189.

84. M. C. E. van Schoor: *Die Nasionale en Politieke Bewuswording van die Afrikaner*. H. B. Giliomee (Argiefjaarboek, in 1963, 2, hoofstuk I, word verskillende faktore genoem wat meegewerk het tot 'n nasionale samehorigheidsgevoel. 'n Kritiese bespreking van die rol van hierdie faktore val buite die konteks van hierdie artikel.

Volgens J. du P. Scholtz het nie net in die binneland nie, maar ook in Kaapstad, Afrikaans geleidelik uit Nederlands ontwikkel totdat teen 1750 die grammatikale struktuur van die omgangstaal van die koloniste soos dié van hedendaagse Afrikaans was.⁸⁵ Dit het die taal van die Afrikanervolk, die siel van die nuwe volk, geword.

D. SLOT

Dit was hierdie gemeenskap wat teen die einde van die agtiende eeu voor ernstige interne spanninge te staan gekom het. Terwyl die koloniste van die Wes-Kaap deur middel van die Kaapse Patriotbeweging hul politieke, ekonomiese en sosiale posisie probeer verbeter het, het die veeboere aan die oosgrens in opstand gekom ten einde groter vryheid van optrede verwerf aan die oosgrens, waar Blanke en Xhosa-veeboere om besit van vee en weiveld gewedywer het. Terwyl die Boesmans verset teen Blanke indringing voortgesit het, het die meeste Hottentotte met hulle veroweraars gekollaboreer, maar ook onder hulle was daar steeds meer wat gewapende verset begin oorweeg het. Dit was toe 'n Britse troepemag in 1799 aan die oosgrens verskyn het ten einde 'n rebellie deur oosgrenskoloniste te onderdruk, en die Suurveld-Xhosas oor die oosgrens te dryf, dat die middelpuntvliedende kragte van die grensgemeenskap los geraak het. Die opstand van die Hottentot-diensbodes, gesteun deur die Suurveld-Xhosas, het die grootste bedreiging vir Blanke voortbestaan in die oostelike deel van die kolonie geword sedert die eerste rustelose trekboere die skadus van die Bolandse berge verlaat het.⁸⁶

H. B. GILIOMEE

85. J. du P. Scholtz: „Die groei van Afrikaans „(*Die Burger*, 8/9/1969) Vgl ook die opmerking van J. L. M. Franken in F. en I. M. Duminy: *Die Duminy-Dagboeke*, pp. 65-78.

86. Vgl. H. B. Giliomee: *Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind* (ongepubl. D.Phil.-tesis, U.S., 1972), hoofstuk XI.